

1. Počátky spolkové činnosti na území Čech, Moravy a Slezska

Sahají do poloviny 19.století, a to do Rakouského císařství, později Rakousko-Uherského císařství. K obnovení veřejného politického života došlo v roce 1850 po vydání Říjnového dekretu panovníka. To se nejvýrazněji projevilo na vydávání tisku (např. Národní listy Julia Grégra nebo deník Národ redigovaný F. Palackým a F. L. Riegre. Posléze pak realizací práva spolkového. Nepředstavujeme si však okamžitou svobodu zakládat spolky. Nejprve byla omezena nutností získat zvláštní povolení a až v roce 1867 se automaticky připouštěl každý spolek, který do čtyř dnů od jeho ohlášení nebyl úředně zakázán.

2. První spolky – období do vzniku 1. republiky

Mezi prvními spolky byly jak spolky s ambicí působit na území minimálně historických Čech a Moravy, tak místní a regionální. První typem může být **Svatobor**, založený v roce 1862 „ku podpoře spisovatelů českých prostředky peněžními a ku oslavení jejich památek“. Mezi zakladateli najdeme klíčové osobnosti českého veřejného života (Palacký, Rieger, Erben, Náprstek, Sladkovský, Thomayer, Jirásek a další). Základní ideu vytvořil František Palacký heslem Pomáhej! Osvěcuj! Pamatuj! Spolek pomáhal jednak chudým spisovatelům, jednak udílením cen a stipendií povzbuzoval tvorbu. Osvěta spočívala v podpoře vydávání a šíření děl českých spisovatelů. Heslo Pamatuj chápal Svatobor jako výzvu k udržování památky osobností, které se zasloužily o obrození národa. Zřizoval pomníky, pamětní desky a staral se o ně. Na svůj náklad zřídil např. pomníky Josefa Jungmanna a K. H. Máchy. Zasluhou spolku byla pořízena pamětní deska v Brixenu na památku vyhnanství K. H. Borovského. Idea panteonu jako společné hrobky významných osobností se naplnila v roce 1893 vybudováním Slavína na Vyšehradském hřbitově. Spolek byl jeho vlastníkem a správcem až do roku 1970. Svou činnost obnovil v roce 1990 za podpory prezidia ČSAV, jež zpřístupnilo uchovaný archiv spolku. V roce 1997 pak do své správy převzal hrobku a postaral se o její rekonstrukci. Vlastníkem je dnes hl. m. Praha.

Typem místních a regionálních spolků byly (a jsou) spolky **okrašlovací**. Ony naplňují anglosaské pojetí termínu heritage, který zahrnuje nejen kulturu, ale i přírodu ve smyslu kulturní krajiny. Historicky prvním byl v roce 1861 spolek založený v Kutné Hoře. Tyto spolky se utěšeně rozrůstaly, v roce 1880 jich bylo 28 a v roce 1904, kdy byl založen Svaz českých spolků okrašlovacích v království českém, jich fungovalo 237 a o pár let později 402. Spolky zaštitily např. akci na záchranu hradu Helfenburku, zřícenin hradu Tetín apod. Protestovaly vždy, když zásahy do krajiny ohrožovaly její ráz (např. protest proti vedení elektrické dráhy na Pražský hrad). Dnešní okrašlovací spolky se většinou hlásí k historické tradici. Např. Okrašlovací spolek města Prostějov uvádí návaznost na předchůdce, založeného v roce 1873 už ve své preambuli.

Jiným typem historického spolku, který je sice místním, avšak díky významu území, v němž působí a také postojům, které zastává, si vydobyl postavení daleko přesahující místní význam. Jde o **Klub za starou Prahu**. Vznikl až v roce 1900 jako sdružení milovníků staré Prahy. Jeho členové aktivně hájí historické architektonické i urbanistické kvality města proti všem stavebním záměrům, které narušují vzhled a osobitost Prahy. Mezi členy klubu byly významné osobnosti pražské inteligence např. architekti Pavel Janák, Rudolf Kříženecký, historici umění V. V. Štech, Emanuel Poche. Duchovním otcem byl patrně Vilém Mrštík a s klubem spolupracovali malíři Jan Zrzavý, Karel Klusáček, Zdenka Braunerová. Od roku 1910 klub vydává samostatné periodikum, které se neomezuje jen na Prahu. Klubové pobočky vznikly např. v Českých Budějovicích, Pelhřimově, Plzni, Rokycanech, Mělníku, Pardubicích. Nikdy se klub nebál jít do velkých kauz, např. vystoupil proti záměru vybudovat malostranský tunel s podpovrchovou tramvají, což by značně ohrozilo památkové objekty. Marně

protestovali proti demolici nádraží Těšnov. Podařilo se však zachránit Vinohradskou tržnici a školu na Komenského nám. na Žižkově. Klub je aktivní dodnes a čítá více než tisíc členů. Vypisuje Cenu Klubu a je významným oponentem památkové péče v Praze.

Nejvíce však bylo spolků **uměleckých**. Už rok po vydání zákona o právu shromažďovacím vznikla na našem území první střešová organizace Divadelní jednota jako spojení divadelních spolků a družin z Čech a Moravy, posléze transformovaná do Ústřední matice divadelního ochotnictva československého. Mimořádně zajímavým faktem je skutečnost, že některé umělecké spolky založené v 19. století kontinuálně trvají dodnes. Více než dvoustoletou tradicí mají divadelní spolky Krakonoš ve Vysokém n. J., Jaroslav v Luži u Chrudimi, Jiří Poděbradský v Polné u Jihlavy. Díky systematickému výzkumu se podařilo doložit větší výskyt ochotnických divadel než předpokládaly akademické dějiny českého divadla, vydané v 80. letech 20. století. Nejstarším hudebním spolkem je pražský Hlahol, založený v roce 1862.

Obrovský význam pro společenský a kulturní život mělo založení **České obce sokolské**. V roce 1862 vznikla z iniciativy Tyrše, Riegra a Grégra Tělocvičná jednota pražská se znakem sokol. Jako Sokolové se členové spolku označovali až od roku 1870. Postupně vznikaly sokolské jednoty župy v Čechách. Na Moravě i ve Slezsku. Krátce po založení prvního spolku jich už bylo víc než dvacet. Sokol v Čechách a Orel na Moravě vytvořily posléze mohutnou rozvětvenou organizaci, která byla takřka v každé obci. Pečovala nejen o tělo, ale také o duši a zasloužila se o rozkvět divadla včetně loutkového a sborového zpěvu. Své oblíbě může Smetanova Prodaná nevěsta poděkovat právě spojení divadelních a hudebních spolků pod střešou Sokola.

To už se blížíme k roku 1906 a k založení Svazu osvětového, který vzal pod svá křídla hojně se rozvíjející osvětové spolky a také dělnické spolky, které si posléze založily vlastní organizaci.

3. První republika

Oprávněně můžeme toto období nazvat „zlatým věkem neziskového sektoru“. V souvislosti s tzv. Masarykovými osvětovými zákony z roku 1919 byly podporovány všechny formy veřejné edukace obyvatel. Jako veřejná podpora osvětové činnosti realizované spolkovou formou byl v roce 1925 ustaven Masarykův lidovýchovní ústav. Podnět k jeho založení přišel přímo od prezidenta Masaryka a byl maticí spolků. Zakladatelskými spolky byl zmíněný Svaz osvětový, Svobodné učení selské, Matice slovenská a Husova škola. Ústav se zasloužil o rozkvět veřejných knihoven, českého loutkářství včetně založení první mezinárodní organizace, využití filmu k výchovným účelům, založil tradici veřejného uvádění hudby, byl první, který se staral o statistická data. Ve všech jednotlivých odborech činnosti (knihovní, přednáškový, hudební, divadelní, kinematografický, vydavatelský a další) postavil svou činnost na spolupráci se spolky, které měly právo aktivitu ústavu koncipovat a kontrolovat. Tento vývoj byl přerušen v období Protektorátu.

4. Po druhé světové válce

Spolkový život byl sice obnoven, avšak trval jen krátce. Po roce 1948 v důsledku tzv. Soběslavského plánu byly spolky sice nikoliv de iure (tzv. spolčovací zákon nebyl zrušen), ale de facto zrušeny, neboť jim vzal svobodu a právo nakládat s majetkem. Určil, že každý spolek musí mít svého zřizovatele, jímž může být pouze socialistická organizace. Nepřežil ani Sokol. V období tzv. Pražského jara se usilovalo o obnovení spolkové činnosti. Zbyly z toho nakonec pouze čtyři celostátní umělecké spolky založené v roce 1969 (Svaz českých divadelních ochotníků, Svaz českých fotografů, Unie českých pěveckých sborů a Svaz společenského tance). Formálně byly členy Národní fronty na úrovni zahrádkářů.

5. Po listopadu 1989

Jako jeden z prvních zákonů byl přijat zákon č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů, vyžadující žádost o registraci nejméně třemi občany, z nichž jeden musel být starší 18 let. Rychle vzniklo více než 30 tisíc občanských sdružení jako součást nestátního neziskového sektoru ČR. Postupně byla nastolována pravidla komunikace veřejné správy s nimi a dotační programy ministerstva kultury, okresních úřadů (do r. 2000), poté krajských úřadů. Zásadní význam má Rada vlády pro neziskové organizace, která je platformou pro komunikaci a místem, kde se připravují a konzultují opatření týkající se neziskového sektoru. Nový občanský zákon z r. 2012 se v pojmosloví vrátil k termínu „spolek“.

6. Typologie neziskových organizací včetně spolku

V odborné literatuře najdeme celou řadu **typologií neziskových organizací**. Obvykle se setkáme s následujícím členěním:

- Servisní organizace veřejně prospěšné (např. různé charity)
- Servisní neziskové organizace vzájemně prospěšné (např. municipální aktivity)
- Advokační organizace veřejně prospěšné (např. okrašlovací spolky)
- Advokační organizace vzájemně prospěšné (např. profesní spolky)

Všechny se člení podle mezinárodní klasifikace ICNPO do některé z 12 oblastí: Kultura, umění, sportu a rekreace, nebo Rozvoj obce a bydlení, nebo Organizování dobročinnosti, Sociální služby, případně Vzdělávání.

Je faktem, že kulturní spolky, jichž je u nás registrováno cca 10 tisíc, se z hlediska účelu sdružování dělí do dvou kategorií, tedy veřejně prospěšné a vzájemně prospěšné. První z nich svou aktivitu směřují do komunity, chcete-li společnosti, druhé se starají výhradně o uspokojování potřeb svých členů. Typickým příkladem druhé kategorie mohou být sběratelské spolky. Umělecké spolky (např. amatérská divadla) jsou však rozkročeny mezi oběma typy. Na jedné straně sdružují členy se zájmem o divadlo včetně provozování divadla, na straně druhé tím, že své produkce nabízejí občanům, jsou zároveň veřejně prospěšní, neboť jsou součástí veřejné kulturní služby. Z hlediska obsahu činnosti můžeme kulturní spolky členit na:

Umělecké (divadelní, hudební mnoha forem, moderního tance, lidového tance a hudby, fotografické a další)

Společenské působící v dané obci (okrašlovací, spolky rodáků, seniorské, mateřské kluby, sokolské jednoty a další), v nichž, platí, že kulturní aktivita jako veřejná kulturní služba je součástí jejich činnosti, mnohdy nikoliv převažující.

Vzdělávací (kluby zájemců, sběratelé všeho druhu, akademie apod.)

Spolky působící v oblasti zachrany a obnovy památek včetně spolků pečujících o jednu konkrétní památku

Spolky a kluby sdružující zájemce o kulturní tradice včetně kulturního dědictví, kam spadají např. muzejní spolky

Spolky zájemců např. o konkrétní umělecký druh, např. film, výtvarné umění.